
האוניברסיטה העברית בירושלים

סילבוס

אמנות עממית ו"ישראליאנה" בארץ ישראל (מאות 19 ו-20) -
12844

תאריך עדכון אחרון 03-10-2015

נקודות זכות באוניברסיטה העברית: 4

תואר: מוסמך

היחידה האקדמית שאחראית על הקורס: פולקלור ותרבות עממית

השנה הראשונה בתואר בה ניתן ללמוד את הקורס: 2016

סמסטר: שנתי

שפת ההוראה: עברית

קמפוס: הר הצופים

מורה אחראי על הקורס (רכז): פרופ' שלום צבר

דוא"ל של המורה האחראי על הקורס: shaloms@mail.huji.ac.il

שעות קבלה של רכז הקורס: עפ"י קביעה מראש

מורי הקורס:
פרופ שלום צבר

תאור כללי של הקורס:

סקירה ודיון ביצירות האמנות העממית שנוצרו בארץ ישראל בתחום ה"יודאיקה" למן דור היישוב הישן במאה ו-19 (ספרדים, אשכנזים ומהגרים מארצות האסלאם) ועד תוצרי האמנות העממית בישראל של ימינו. הקורס ידון במגוון רחב של חומרים - חפצי יומיום, תמונות לבית ולבית הכנסת, תשמישי קדושה, חפצים במחזור החיים ומעגל השנה, כתבי יד וספרים מעוטרים, ועוד. היכרות מעמיקה עם הפונקציה והשימוש המיוחדים של החפצים במסורות השונות, וכן של הנושאים העיטוריים, המקראיים, והסמלים המרכזיים שנוצרו או שהשימוש בהם נמשך בתקופות האמורות.

מטרות הקורס:

היכרות מעמיקה וכושר ניתוח של המרכיבים האמנותיים, חברתיים ועממיים של יצירות האמנות העממית שנוצרו בארץ ישראל בתחום ה"יודאיקה" למן דור היישוב הישן במאה ו-19 (ספרדים, אשכנזים ומהגרים מארצות האסלאם) ועד תוצרי האמנות העממית בישראל של ימינו.

תוצרי למידה

בסיומו של קורס זה, סטודנטים יהיו מסוגלים:

להכיר, להעריך, לפרש ולנתח את היצירה העממית היהודית בתחום החזותי שנוצרה בארץ ישראל מהמאה ה-19 ואילך, על רקע הרקע ההיסטורי, החברתי, והדתי והאידיאולוגיות הרעיוניות של התקופה.

דרישות נוכחות (%) :
80%

שיטת ההוראה בקורס: הרצאה ודיון כיתתי בהשתתפות התלמידים בהתבסס על קריאת חומרי רקע וניתוח יצירות חזותיות.

רשימת נושאים / תכנית הלימודים בקורס:

- א) אמנות עממית מהי
- ב) ארץ ישראל וירושלים במאה ה-19 - רקע היסטורי ותרבותי
- ג) אמנות ביישוב הישן - בין ספרדים לאשכנזים
- ד) אמנות ביישוב הישן - אמנים עממיים
- ה) אמנות ביישוב הישן - סמלים ונושאים עיטוריים
- ו) אמנות ביישוב הישן - סצנות מקראיות
- ז) אמנות ביישוב הישן - ירושלים, המקומות הקדושים ואתרים בארץ
- ח) ראשית האמנות העממית הציונית - מוטיבים ואמנים
- ט) אמנות עממית ב"בצלאל"
- י) שנות השלושים והארבעים
- יא) אמנות עממית בדור המדינה - שנות טובות.

יב) אמנות עממית בדור המדינה - דגלי שמח תורה
יג) אמנות עממית בדור המדינה - מנורות חנוכה
יד) מזכרות וחפצים אחרים
טו) התפתחויות למן מלחמת יום הכפורים ואילך
טז) אפמרה ואמנות עממית עכשווית

חומר חובה לקריאה:

חומרי הקריאה ינתנו מתוך הרשימה בסעיף הבא ("חומר לקריאה נוספת"), עפ"י הנחיות המרצה.

חומר לקריאה נוספת:

א. אמנות עממית ואמנות יהודית - ספרות רקע כללית

כנען-קדר נורית ואשר עובדיה (עו'). אמנות ואומנות: זיקות וגבולות, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, 2003.

נרקיס, בצלאל. כתבי-יד עבריים מצוירים, ירושלים: כתר, 1984.

צבר, שלום. מזל טוב: כתובות מצוירות מאוסף מוזיאון ישראל, ירושלים: מוזיאון ישראל, תשנ"ד.

רות, בצלאל ססיל (עו'). האמנות היהודית, רמת-גן: מסדה, 1974.

שחר, ישעיהו. אוסף פויכטונגר: מסורת ואמנות יהודית, ירושלים: מוזיאון ישראל, 1971.

Bar-Itzhak, Haya, ed. *Encyclopedia of Jewish Folklore and Traditions*, 2 Vols. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 2012.

Bialer, Y. L. *Jewish Life in Art and Tradition*, Jerusalem: Hechal Shlomo, 1980.

Dorson, Richard M. ed. "Material Culture: Folk Crafts, Folk Art, Folk Architecture, Folk Costume." In: *Folklore and Folklife: An introduction*, Chicago: University of Chicago Press, 1972, pp. 233-323.

Glassie, Henry. *The Spirit of Folk Art*, New York: Harry N. Abrams, 1989.

Cohen-Grossman, Grace. *Jewish Art*, Southport, Conn.: Lauter Levine, 1995.

Miller, Daniel. "Artefacts and the Meaning of Things", *Companion Encyclopedia of Anthropology*, Tim Ingold (ed.) London, 1994, pp. 396-419.

Oleg Grabar, Oleg. *The Meditation of Ornament*, Princeton New Jersey 1995.

Sed-Rajna, Gabrielle. *Jewish Art*, New York: H. N. Abrams 1997.

Ungerleider, Joy. *Jewish Folk Art from Biblical Days to Modern Times*, New York 1986.

Yerushalmi, Y.H. *Haggadah and History*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 1974.

ב. אמנות עממית מסורתית בארץ-ישראל - מ"היישוב הישן" ועד ימינו

מוזיאון ישראל. אמנות ואומנות בארץ ישראל במאה הי"ט, בער' יונה פישר, ירושלים: מוזיאון ישראל, 1979.

ארנון, דנצ'ו. כובעים בראש: על כיסויי ראש בארץ-ישראל ועל מה שמתחתם, תל-אביב 1995.

גלעת, יעל. צורפות בכור היתוך: אומנויות יהודי תימן והתהוותה של התרבות החזותית הלאומית בישראל, 1882-1967, שדה-בוקר: מכון בן-גוריון, 2009.

גפני, ראובן. מקדש מעט - בתי כנסת מוכרים ונסתרים בירושלים: שערי חסד, רחביה, קריית שמואל, ירושלים: יד בן צבי, 2004.

דיוויס, עלי, פרנקל ד'. הקמיע העברי, ירושלים 1995.

זכריה, שבת. סוחרים ובעלי מלאכה בירושלים העתיקה בעבר, ירושלים תשס"ב.

חרל"פ, עמירם. בתי כנסת בארץ ישראל: מימי קדם ועד ימינו, תל-אביב, תשמ"ה.

מוזיאון ארץ-ישראל. ארמונות נסתרים: ציורי קיר ותקרות בארץ-ישראל בתקופה העות'מאנית: (1856-1917), בער' שריף שריף, תל-אביב 2002.

מוזיאון ארץ-ישראל. פשקווילים: מודעות קיר וכרזות פולמוס ברחוב החרדי, בער' ניצה בהרוזי, תל-אביב 2005.

מוזיאון ארץ-ישראל. ציון וירושלים ברוח ובחומר, בער' ניצה בהרוזי, תל-אביב 1993.

מוזיאון ארץ-ישראל. ציפורי גן העדן: מרי בליאן והקרמיקה הארמנית בירושלים, בער' נורית כנען-קדר, תל-אביב, 2000.

צבר, שלום. "אלפיים שנות כתובה בארץ-ישראל", חתונה מקומית: כתובות ארצישראליות 1800-1960, בער' נ' בהרוזי ברעוז, מוזיאון ארץ-ישראל, תל אביב 2005, עמ' 12-25

"לבחינת השוני ביחס של הספרדים ושל האשכנזים לאמנות חזותית בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית", פעמים, 56, 1993, עמ' 75-105.

"לתולדות מנהג משלוח כרטיסי "שנה טובה" והתפתחותו האמנותית", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי יט-כ (תשנ"ח), עמ' 85-110.

----- "לתולדותיו של הדגל לשמחת תורה: מסמל דתי לסמל לאומי ובחזרה." בתוך: הדגלים של שמחת תורה... מוזיאון ארץ ישראל (להלן), עמ' 8-27.

----- "עקידת יצחק בעבודותיו של משה שאה מזרחי: מחלוצי האמנות העממית בארץ-ישראל," מנחה למנחם: קובץ מאמרים לכבוד הרב מנחם הכהן, בער' ח' עמית, א' הכהן, וח' באר, ירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 465-487.

----- "מבית המקדש לבית הכנסת 'החורבה': תהליכי האיקוניזציה של מבנה 'החורבה' באמנות היהודית העממית של הישוב הישן." בתוך: החורבה: שש מאות שנים של התישבות יהודית בירושלים, בער' ר' גפני ואחרים, ירושלים תש"ע, עמ' 111-132.

קרואינקר, דוד. אדריכלות בירושלים, ו כרכים, ירושלים: דומינו, 1991-1983.

רז, אילה. חליפות העתים: מאה שנות אופנה בארץ-ישראל, תל-אביב: ידיעות אחרונות, 1996.

Nir, Yeshayahu. *The Bible and the Image: The History of Photography in the Holy Land, 1839-1899*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985.

Past Perfect: The Jewish Experience in Early 20th Century Postcards, Sharon Liberman Mintz (Curator), New York: Library of the Jewish Theological Seminary of America, 1998.

ג. דימויים של ירושלים וארץ ישראל באמנות העבר

בהט, דן וצבר שלום. ירושלים אבן ורוח: 3000 שנה של היסטוריה ואמנות, תל-אביב: מתן אמנויות, 1997.

בן-אריה, יהושע. ציוריה וציוריה של ארץ-ישראל במאה התשע-עשרה, ירושלים תשנ"ב.

טלפיר, גבריאל. "ירושלים באמנות היהודית," גזית, כה (תשכ"ז-תשכ"ח).

וילנאי, זאב. "ציורי ירושלים ומקומותיה הקדושים באמנות העברית העממית," ארץ ישראל ו (תשכ"א), עמ' 149-161.

צבר, שלום. "הכותל המערבי באמנות היהודית במהלך הדורות," אריאל 181-180 (תשס"ז), עמ' 78-104 [ושם עוד מאמרים על הכותל].

צבר, שלום. "ירושלים לדור ודור," בתוך הנ"ל, מזל טוב (לעיל), עמ' 43-75.

רובין ריכב (בוני). צורת הארץ: ארץ ישראל במפה העברית מרש"י ועד ראשית המאה העשרים, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2014.

Berger, Pamela C. *The Crescent on the Temple: The Dome of the Rock as Image of the Ancient Jewish Sanctuary*, Leiden 2012.

Vilnay, Z. *The Holy Land in Old Prints and Maps*, Jerusalem 1965.

ד. מנורה ומגן דוד: סמלים ודימויים יהודיים מהעבר לציונות

הראובני, נגה. סמל המדינה: שרשיו בטבע הארץ ובמורשת ישראל, נאות קדומים 1988.

מוזיאון ישראל. לאור המנורה: גלגולו של סמל, בער' יעל ישראלי, ירושלים: מוזיאון ישראל, תשנ"ח.

קוסטא, מיכאל. חתך הזהב: חותם שלמה ומגן-דוד, תל אביב, 1990.

שלום, גרשם. מגן דוד - תולדותיו של סמל (נוסח מורחב הכולל השלמות מעזבונו של המחבר), עין חרוד: משכן לאמנות, תשס"ט.

Barkan, Ze'ev. *Star of David Album*, Jerusalem 2008.

Eder, Asher. *The Star of David: An Ancient Symbol of Integration*, Jerusalem 1987.

Frankel, Ellen. *The Encyclopedia of Jewish Symbols*, Northvale, N.J. 1992.

Oegema, G.S. *The History of the Shield of David: The Birth of a Symbol*, Frankfurt a/M, 1996.

ה. אמנות יהודית, ארצישראלית וישראלית עם מוטיבים ציוניים

בית התפוצות. כחול ולבן בצבעים: דימויים חזותיים של הציונות 1897-1947, רחל ארבל (אוצרת), תל אביב: בית התפוצות, 1996.

גורי, יעקב. שנאת היהודים בראי הקריקטורה, תל אביב 1986.

גרוס יעקב (עו'). מדברים גלויות מארץ ישראל, אשדות יעקב: מוזיאון בית אורי ורמי, 2008.

גורדון, אילה. איורים עבריים: הספר העברי המאויר לילדים, העידן הבינלאומי 1900-1925, תל אביב: מוזיאון נחום גוטמן, 2005.

גלריה פרקש. זכות הצעקה: תערוכת כרזות 1 במאי, 1920-1980, יפו העתיקה 2003.

גלריה פרקש, גרפיקה שימושית בארץ ישראל, יפו העתיקה 1996.

זאב רבן 1890-1970, ירושלים: גלריה מעיינות, תשנ"ג.

לדני, שאול ודודן שולמן. הקופסה הכחולה: קרן קיימת לישראל, 2014.

לוי-אליהו, דליה. גלויות האחים אליהו: מראות ארץ ישראל, 1920-1940, תל אביב: דליה לוי-אליהו,

2014.

מוזיאון ארץ-ישראל. אריחים מעטרים עיר: קרמיקה "בצלאל" בבתי תל-אביב, 1923-1929, בתיה כרמיאל (אוצרת), תל-אביב: מוזיאון א"י, 1996.

מוזיאון ארץ-ישראל. הדגלים של שמחת תורה: מן האמנות היהודית העממית לתרבות העברית ישראלית, תל-אביב: מוזיאון א"י, תשע"ב.

מוזיאון ארץ-ישראל. גרפיקה עברית - סטודיו האחים שמיר, בתיה דונר (אוצרת), תל-אביב: מוזיאון א"י, 1999.

מוזיאון ארץ-ישראל. טיול בארץ - משחקים מחנותו של מר ברלוי, בער' דוד טרטקובר, תל-אביב: מוזיאון א"י, 1999.

מוזיאון ארץ-ישראל. תל-אביב בתחפושת וכתר: חגיגות פורים בשנים 1912-1935, בתיה כרמיאל (אוצרת), תל-אביב: מוזיאון א"י, 1999.

מוזיאון חצר הישוב הישן. דפוס א. ל. מונזון: 1892-1992, ירושלים: מוזיאון חצר הישוב הישן ע"ש יצחק קפלן 2009.

מוזיאון ישראל. מאדמה ועד תפוח זהב - מילון דימויים ארץ-ישראלי משנות השלושים והארבעים, ירושלים: מוזיאון ישראל, 1992.

מוזיאון ישראל. תוצרת הארץ: התעמולה, העיצוב והפרסום, 1923-1948, ירושלים: מוזיאון ישראל, 1997.

מוזיאון ישראל. בצלאל של שץ. 1906-1929, נורית שילה-כהן (אוצרת), ירושלים: מוזיאון ישראל, תשמ"ג.

מוזיאון תל-אביב לאמנות. הרצל בפרופיל: דיוקן הרצל באמנות השימושית, תל-אביב: מוזיאון ת"א, תשל"ט.

מוזיאון תל אביב לאמנות. לחיות עם החלום, בתיה דונר (אוצרת), תל-אביב: מוזיאון ת"א, תשמ"ט.

מוזיאון תל-אביב לאמנות. זאב רבן: סימבוליסט עברי, בת-שבע אידה גולדמן (אוצרת), תל-אביב: מוזיאון ת"א, 2001.

מישורי, אליק. שורו הביטו וראו: איקונות וסמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית, תל-אביב: עם עובד, 2000.

סימון, אוריאל. מעמד המקרא בחברה הישראלית: ממדרש לאומי לפשט קיומי, ירושלים 1999.

סלע, רונה. צילום בפלסטין/ארץ ישראל בשנות השלושים והארבעים, הרצליה: מוזיאון הרצליה לאמנות, 2000.

עפרת, גדעון. "גורלה של אמנות תימן בירושלים", בתוך הנ"ל, על הארץ: האמנות הארצישראלית:

פרקי-אבות, תל-אביב תשנ"ג, כרך א' עמ' 345-365.

צור, מוקי (עו'). בשנה הבאה: "שנות טובות" מן הקיבוץ, גבעת חביבה תשס"ב.

צור, מוקי ויובל דניאלי (עו'). יוצאים בחדש האביב: פסח ארץ-ישראלי בהגדות מן הקיבוץ, ירושלים תשס"ד.

שוע, צבי ואחרים (עו'). אל ארץ חדשה אתה עובר: ההגדה הקיבוצית של פסח ותולדותיה משנות השלושים של המאה העשרים, בית השיטה: שיטים - מכון החגים, 2011.

The Jewish Museum, London. *Child's Play: Jewish Children's Books & Games from the Past*, London: The Jewish Museum, 1997.

Felton, Anton. *Jewish Carpets. A History and Guide*, Woodbridge, 1997.

ו. אמנות עממית, ציונית ויהודית לאחר קום המדינה

אלאור, תמר. סנדלים: אנתרופולוגיה של סגנון ישראלי, תל-אביב: עם עובד, תשע"ה.

אשד, אלי. מטרזן ועד זבנג: הסיפור של הספרות הפופולרית העברית, תל-אביב תשס"ב.

גרוסמן, חיים. "הדליקו נרות חנוכה רבים": לתולדותיה של מנורת החנוכה הישראלית בימי מנדט ובעשורים ראשונים של ימי המדינה, "מועד, טז (תשסו), עמ' 89-113.

----- "הרצל אמר... : דיוקן הרצל באמנות השימושית, "ידע-עם 65-66 (תשס"ו), עמ' 205-222.

----- "יהודה המכבי מתגייס לצה"ל": דמות יהודה המכבי וביטוייה החזותיים באמנות השימושית, "מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, כב (תשס"ג), עמ' 142-123.

----- "כרזות יום העצמאות בעשור הראשון למדינה: לתולדות מבע חזותי של קוד ממסדי, "גשר 151 (תשס"ו), עמ' 64-87.

----- "צבא הגדה לישראל": דמות חייל ומראה צבא בהגדה של פסח, "מועד טו (תשס"ה), עמ' 197-217.

----- "תמונה למזכרת: משה דיין - דיוקנו של גיבור ישראלי בראי האמנות השימושית, "ישראל 13 (תשס"ח), עמ' 181-208.

----- מסטיק של פעם, תל-אביב: מרום תרבות ישראל 2012.

----- ומרום, חגי. הי דרומה!: משחקי הקופסה של פעם, תל אביב: מרום תרבות ישראל, 2012.

דנקנר, אמנון וטרטקובר, דוד. איפה היינו ומה עשינו, ירושלים: כתר, 1996.

כנען-קדר, נורית. מעשה צורף: תכשיטי בית יעקבי בימי ראשית המדינה, תל אביב: מוזיאון ארץ ישראל

2008.

----- . ארץ חפץ: אומנות ועיצוב במתכת בשני העשורים הראשונים למדינה: מאוסף ויקי בן-ציוני, תל אביב: מוזיאון ארץ-ישראל, 2006.

מוזיאון ארץ ישראל. הוד והדר: טקסי הריבונות הישראלית: 1948-1956, תל אביב: מוזיאון ארץ ישראל, 2001.

מוזיאון ארץ-ישראל. משכית - מארג מקומי, בתיה דונר (אוצרת), תל-אביב: מוזיאון ארץ ישראל, 2003.

מוזיאון ארץ-ישראל. יודאיקה מקומית: חפצי היודאיקה שנוצרו בארץ-ישראל, 1880-1967, ניצה בהרוזי (אוצרת), תל אביב: מוזיאון ארץ ישראל, תשע"ד.

מוזיאון ישראל. אל קברי צדיקים: עליות לקברים והילולות בישראל, רבקה גונן (אוצרת), ירושלים 1998.

מוזיאון ישראל. וולפרט וגומבל: חלוצי הצורפות המודרנית בישראל, שרון ויזר-פרגוסון (אוצרת), ירושלים: מוזיאון ישראל, 2012.

מוזיאון תל-אביב לאמנות. גרפיקה עברית-סטודיו האחים שמיר, בתיה דונר (אוצרת), תל-אביב: מוזיאון ארץ ישראל, 1999.

משרד החינוך, התרבות והספורט. כרזות יום העצמאות: דימויים, סמלים נושאים וערכים, ירושלים: משרד החינוך, אגף המרכזים הפדגוגיים, [1998].

עפרת, גדעון. "כן תעשה לך...": תחיית היהדות באמנות הישראלית, קטלוג תערוכה, תל-אביב: זמן לאמנות - מרכז לאמנות ישראלית, 2003.

----- . השיבה אל השטעטל: היהדות כדימוי באמנות ישראל, ירושלים: מוסד ביאליק, תשע"א.

פרנקל א', אפק י' (עו'), יופי של צבא, תל-אביב: משרד הבטחון, 1993.

צבר שלום. "היסטוריה ואידיאולוגיה במנורת החנוכה - מהעת העתיקה למדינת ישראל". בתוך: 'חנוכייה לי יש': חנוכיות ישראליות מהעשורים הראשונים למדינה - אוסף זאב זליג, קטלוג תערוכה, כפר סבא: היכל התרבות העירוני, "יד לבנים", עיריית כפר סבא, 2014.

שאלתיאל, שלמה (עו'). אמנות בשירות רעיון: כרזות השומר הצעיר 1937-1967, גבעת חביבה, 1999.

Ha'Tell, Aaron. *Lighting the Way to Freedom: Treasured Hanukkah Menorahs of Early Israel*, Jerusalem: Devorah, 2006.

Sabar, Shalom. "From Sacred Symbol to Keychain: The Khamsa in Jewish and Israeli Societies." In: *Jews at Home: The Domestication of Identity*, ed. Simon J. Bronner, London: Littman Library of Jewish Civilization, pp. 140-162.

הערכת הקורס - הרכב הציון הסופי :
מבחן מסכם בכתב/בחינה בעל פה 0 %
הרצאה 0 %
השתתפות 30 %
הגשת עבודה 60 %
הגשת תרגילים 10 %
הגשת דו"חות 0 %
פרויקט מחקר 0 %
בחנים 0 %
אחר 0 %

מידע נוסף / הערות:
מכל התלמידים נדרשת הצגת רפרט על נושא המחקר במהלך הקורס (סמסטר ב). תלמידים הלוקחים קורס זה כסמינר ידרשו להגיש עבודה סמינריונית-מחקרית; תלמידים הלוקחים קורס זה כשיעור ידרשו (בנוסף לרפרט בע"פ) להגיש תמצית של מסקנותיהם. הקורס יכלול ביקורים במוזיאונים ובאוספים פרטיים.